

Látomás és indulat a fővárosi könyvtár történetében

Látomás és indulat – Füst Milán könyvet írt ezzel a címmel, abban a meggyőződésben, hogy nélkülük nem hozható létre műalkotás. Vajon egy igazi városi könyvtár létrehozható-e? Budapest városi könyvtárának történetét szemlélve úgy tűnik, hogy ennek az intézménynek a megteremtésében és újjáformálásaiban ugyancsak a látomás és az indulat játszott vezérszerepet, „indulat”-on a látomás megvalósításához szükséges elszántságot és akaratot értve. Mint a cím jelzi: az itt következő írásban nem a fővárosi könyvtár rövid történetével fog találkozni az Olvasó, hanem azokkal a pillanatokkal, amikor egy-egy személyiség látomása és indulata meghatározta az intézmény jellegét, s eldöntötte, hogy a sík mezőben szertefutó hármas úton merre induljon el a könyvtár.

A városi könyvtár elvileg lehetséges hármas útjáról van szó, három vállalható szerepről. A fővárosi könyvtár ezekkel már indulásakor szembesült. Gárdonyi Albert (az egyik „alapító atya”) az intézmény 1908-as Értesítőjében feltette a kapitális kérdést: mi a városi könyvtár voltaképpeni feladata? Három választható szerepet sorolt fel: lehet az intézmény a gyakorlati várospolitikai feladatokra orientált *közigazgatási könyvtár*, lehet általános-tudományos, a múlt értékeit és a humánus örök értékeit őrző történeti, mindenekelőtt *várostarténeti könyvtár*, és lehet a város lakók legszélesebb rétegeit megszólító, szociálpedagógiai és szociális küldetést vállaló *nyilvános közművelődési könyvtár*.

Gárdonyi saját korának könyvtáiról beszélt, de a leírt típusokban sikerült megragadnia a városi könyvtár korokon átívelő archetípusait is. A három eltérő könyvtári feladatvállalás mögött három eltérő könyvtárosi mentalitás és világnézet áll. A magát ekkor *közigazgatásinak* nevező modellt a jelen és még inkább a jövő kérdései vezérlik, a város társadalmi életének vagy szélesebben a társadalom életének megoldandó problémái, a társadalmi haladás, a progresszió szolgálata. A másik városi könyvtártípus a *várostarténetet* hordotta pajzsán, de természetesen itt is többről van szó, mint egy különgyűjtemény kiemeléséről. Az értékrendszere más: nem a társadalom látványos javulásában bízik, hanem az örök emberi értékekben, a humánus erejében, a progresszió szolgálata helyett a konzervatív értékek közvetítésében látja elsődleges feladatát. Gyűjteményének központjában ezért nem a társadalom aktuális kérdéseit feszegető művek kerülnek (mint a szociológia, közgazdaságtan stb.), hanem a humaniorák, a nemzet és a város története. A városi könyvtárak harmadik típusát, mely nevében a *nyilvános* szerepet hangsúlyozza, a szociális éthosz vezérli. Gondoskodó könyvtár kíván lenni, hivatását abban látja, hogy a társadalom minden rétegéhez, de elsősorban minden rászorulóhoz eljuttassa a könyvet. Ez a könyvtár nyitja legtágabbra kapuit, beengedi azokat az igényeket s azokat a műveket is, amelyekről a másik kettő ódzkodott.

A fővárosi könyvtár évszázados története során e három típus keveredett és harcolt egymással, hol egyik, hol másik került fölül, hol ennek, hol annak zászlaja lengett a homlokzaton, míg a másik kettő szövetségessé, túrtté vagy tiltottá vált, de valami módon mindig jelen maradt, készen az újrendezőzésre. Ismeri a kedves Olvasó a kaleidoszkópot? A lexikon szerint „optikai játékszer, ha mozgatják, a benne elhelyezett különböző színű darabok folyton változó képet mutatnak.” A fővárosi könyvtár története is ilyen: időnként megmozgatták – többnyire egy ambiciózus könyvtárigazgató, máskor, sokkal durvább kezekkel, a történelem –, s akkor a három összetevő, mely a kezdet kezdetétől jelen volt, látványosan helyet cserélt. A jelen írás a könyvtár-kaleidoszkóp elmozdulásait veszi sorba, témáját ezúttal kizárólag a Központi Könyvtárra szűkítve. (A hálózat története, a központ és a hálózat viszonya egy másik, érdekes de hosszú história.)

A várostervező könyvtárat alapít: városigazgatási szakkönyvtár

Az annyira várt XX. század Budapest könyvtárügyében nehézkesen indult. Három évig tartó, meddő disputa folyt arról, hogy a város a két már meglévő, szerény könyvtára közül melyiket tartsa meg, melyiket áldozza föl: a „statistikai”-t vagy a „levéltári”-t? A vita személyeskedő iszapbirkózássá vált, mikor – mint egy sablonos mesében – előállt „a legkisebb fiú”, a főtisztviselői kar legfiatalabb tagja, a közoktatási osztály nemrég kinevezett vezetője, *Bárczy István*, és egy modern városigazgatási szakkönyvtár tervével a tarsolyában meggyőzte a korábban más véleményre hajló szakbizottságot, az ugyancsak más véleményen levő polgármestert, s 1903. január 21-én a közgyűléssel elfogadtatta különvéleményét. Határozat született a könyvtár jellegéről, működéséről, személyzetéről, ellátásáról.

Megalakult a Fővárosi Könyvtár. Alapítójaként Bárczy Istvánt tisztelhetjük.

Mi volt Bárczy sikerének titka? A látomás és indulat. Ez a fiatalember eltökélten akart valamit. Nem könyvtárat alapítani, annál sokkal többet: egy rendezettebb, lakhatóbb, emberibb fővárost. A századfordulós Budapest volt Európa leggyorsabban növekvő fővárosa, a gyors növésű kamasz minden előnyös és hátrányos vonásával: a millenniumi ragyogású középületek és palotaszorok mellett lakáshiánnyal, a nyomorlakások szülte magas halálózási aránnyal, megoldatlan higiéniaival és közegészségüggyel, elégtelen iskolahálózattal. Bárczy előtt egy másik Budapest képe lebegett: szociális lakótelepek, hatékony egészségügy, iskolák és iskolán kívüli művelődési intézmények hálója. Még ennél is több: Bárczy nemcsak az épületek és intézmények reformjában gondolkodott, hanem a városi életmód átfogó reformjában, ennek révén kívánta megoldani Budapest legégetőbb gondját, a munkásság emancipációját és beemelését a polgári társadalomba.

A terv megvalósításához elégtelen volt az örökölt, patriarchális városigazgatási rendszer, új, modern szemléletű szaktisztviselői gárdára volt szükség. Olyan tisztviselőkre, akik speciális szakismereteik mellett átfogó és modern urbanisztikai ismeretekkel is rendelkeznek. Akik műveltségüket a friss hazai és külföldi városi szakirodalom, a városi kiadványok, statisztikák, folyóiratok naprakész nyomon követésével teszik korszerűvé.

Ezen a ponton jutott el Bárczy egy modern városigazgatási szakkönyvtár szükségességének felismeréséhez.

Természetesen nincs olyan új kezdeményezés, amelynek ne lennének valamilyen előzményei, Bárczy könyvtári ideálképeinek is voltak mintái. Hasonló szellemben – de csak szerény lehetőségek birtokában – építette statisztikai–városigazgatási–társadalomtudományi gyűjteményét Kőrösy József, a fővárosi Statisztikai Hivatal vezetője (Bárczy ennek a könyvtárnak olvasóként jó ismerője volt), de az igazi példakép egy berlini intézmény volt, a német Városkongresszus állandó központi irodája mellett működő szakkönyvtár. Ez az intézmény teljességre törekedve gyűjtötte az urbanisztikai irodalmat, a városok kiadványait, és aktív tájékoztatási központtá vált: díjazás ellenében anyaggyűjtést végzett, bibliográfiákat állított össze. Modern könyvtári nagyüzemként működött, a nyújtott szakirodalmi tájékoztatása utóbb már meghaladta az évi ezer kérdést.

Egy ilyen városi könyvtár eszméje a magyar glóbuszon merőben új volt, nem hasonlított a nálunk megszokott, múzeumhoz kapcsolódó, hagyományörző, ünnepélyesen nehézkes városi könyvtárakhoz. A feladat egy friss szellemű könyvtáros számára igazi kihívást jelentett: megtalálni az új célhoz az új eszközt, megteremteni egy új szellemű könyvtárat. A könyvtáralapító Bárczy elképzeléseihez kiváló munkatársra és megvalósítóra talált *Szabó Ervin*ben. Könyvtártörténeteink Szabó Ervin érdemei között azt szokták kiemelni, hogy túllépett a városigazgatási szakkönyvtáron, pedig ennél nem kisebb érdeme, hogy megvalósította azt. Méghozzá remekül. Gyűjteményével, könyvtári módszereivel, a német mintakép által adott feladat és az angol public library módszereinek ötvözésével. És várospolitikai bibliográfiáival. Újabban Sipos András várostörténeti kutatásai tárták fel, hogy ezek a bibliográfiák, melyek aktuális városi problémákhoz kapcsolódva a lehetséges megoldások gazdag külföldi példatárát mutatták be, milyen hatással voltak a városigazgatási szakemberek szemléletére: kimutathatóan hozzájárultak tájékozódásuk elmozdulásához a korábbi német példaképtől az angol megoldások felé. Magyar városi könyvtár sem előtte, sem utána nem kapcsolódott be ilyen hatásosan a városigazgatás érdemi munkájába.

Bárczynak a könyvtárral messzemenő tervei voltak. A német Városkongresszus mintájára Magyarországon is létre akarta hozni a magyar városok szövetségét, elképzelései szerint ez a polgári erők megszervezésének eszköze lett volna. A fővárosi könyvtárat ennek nagyszabású tudományos háttérintézetévé kívánta fejleszteni.

Az álmok azonban szétfoszlottak. A Városok Országos Központja nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, Bárczy elhagyta polgármesteri székét, a városigazgatási szakkönyvtári feladatok kezdtek háttérbe szorulni, Szabó Ervin könyvtárszervező ambíciói is másfelé kanyarodtak. A remek kezdeményezés íve lefele hanyatlott, építőköveiből azonban már valami új kezdett összeállni.

A szocializmus teoretikusa könyvtárat szervez: társadalomtudományi könyvtár

Az 1903-as közgyűlési határozat szigorúan kopogós fogalmazása szerint „ezen könyvtár részére kizárólag csak közigazgatási érdekű könyvek szerezhetők be, amelyek a fővárosra bármilyen tekintettel vonatkozással bírnak.” A könyvtár hivatalos jelentései ennek megfelelően évről évre megerősítették: növekszik a közigazgatási

állomány. Ámde amikor 1910-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége azt javasolta a fővárosnak, hogy a közigazgatási mellett szervezzen egy nyilvános közművelődési könyvtárat is, Szabó Ervin közölte: már készen is áll erre a célra egy jól kiépített *társadalomtudományi könyvtár*.

Mi is történt? Amíg Bárczy István az új század indulásakor Budapest képét akarta átformálni, addig a város könyvtárnokát, Szabó Ervint ennél is többre törejtő látomás és indulat fűtötte. Ő egy igazságos, mindenki javát szolgáló, humánus társadalom megvalósíthatóságában hitt az első világháborút megelőző nemzedék optimizmusával. Meggyőződése szerint ehhez a kulcsot a szocializmus eszméi szolgáltatták. Arról is meg volt győződve, hogy a leírt szavak, a könyvekbe foglalt eszmék fogják a társadalmat mozgósítani, azok hatására válnak az emberek egy jobb rend harcosává. Látomásában korszerű társadalmi ismeretekkel felfegyverzett csapatok – fiatal szociológusok, lelkes galileisták, a munkásság művelt elitje – indultak az osztályharc barikádjára, mögöttük a fegyvertárral: a jól válogatott társadalomtudományi könyvtárral. „A könyvtárszervezés művészete neki szellemi–erkölcsi bataillonok szervezése volt az osztályuralom erődtítményeivel szemben” – jegyezte meg barátja, Jászi Oszkár.

A magyar könyvtárügy hallatlan szerencséjére Szabó Ervin ezt az ideáját nem egy párt- vagy szakszervezeti, hanem egy nyitott városi könyvtár keretében valósította meg. Egy nyilvános tudományos könyvtárnak gazdagnak, sokoldalúnak, minden irányzatra kitekintőnek kellett lennie. Ez a követelmény megegyezett a társadalomtudós Szabó Ervin elveivel, aki a „Legyen képviselve minden fontos irányzat” könyvtárosi nézetét vallotta (s ami melleleg lehetőséget adott neki a baloldali társadalomtudományi és politikai irodalom beszerzésére is a városi könyvtár keretei között). Meghatározóan fontos mozzanat, hogy a fővárosi könyvtár története a „minden fontos irány képviselése” liberális elv jegyében indult. Ez az alapelv öröklődött, a későbbi autokratikus vagy diktatórikus évtizedekben meg-megtagadott, de teljesen soha el nem felejtett axiómává vált.

Hogyan történt az állomány átváltozása városigazgatásiból társadalomtudományivá? Könyvtártörténeteink itt titkos drámai fordulatot, fondorlatos konspirációval végrehajtott könyvtárosi manővert szoktak sejtetni, holott a korszerű (a Bárczy és köre által elképzelt) városigazgatási gyűjtemény a maga belső törvényei szerint is átnőhet – avatott könyvtárosi kezekben – társadalomtudományi könyvtárrá. A városigazgatáshoz jogi ismeretek szükségesek (kialakulhat a praktikumon túllépő jogi gyűjtemény), a városi közművek működtetése közgazdasági ismereteket igényel (ebből kinőhet a közgazdasági gyűjtemény), a tervezett nagyszabású szociálpolitikai program végrehajtásához szociálpolitikai irodalomra volt szükség, sőt az ezt megalapozó szociológiára is. A könyveknek sorsuk van, a könyvtári állományoknak pedig ezen túl öngyárapító – szükség esetén: önvédő – szerepük is. (A fővárosi könyvtár történetében eljönnek majd azok a pillanatok, amikor az állomány erősebbnek mutatkozott, mint a könyvtáros.)

Hasonló irányba hatott az olvasói igények ereje is. Kezdetben a könyvtár a városi tisztviselők intézménye volt, mely melleleg külső olvasókat is kiszolgált, utóbb a külső olvasók könyvtárává vált, mely a városi tisztviselőket is kiszolgált. 1904 után egyre nagyobb súllyal volt jelen egy sajátos olvasóréteg: újságírók, szerkesztők, szociológusok, a főváros új értelmiségéből azok, akiknek az igényei nem fértek be a hagyományos könyvtárak falai közé.

A szocializmus moralistája könyvtárat tervez: kísérlet a társadalomtudományi és a nyilvános közkönyvtár összefűzésére

A fővárosi könyvtár kacsaringós történetében 1910 hozta a legnagyobb fordulatot: ekkor határozták el a nyilvános városi könyvtár megszervezését, s a központja számára egy könyvtárpalota építését. Ehhez az anyagi alap is rendelkezésre állt, még a millenniumi lelkesedéskor tették félre egy reprezentatív kultúrintézmény számára. Most az angol „népházak” mintájára épült intézményt terveztek, központjában az angol–amerikai public libraryk mintájára szervezett nagy, modern könyvtárral, hozzá kapcsolódó előadótermekkel, klubhelyiségekkel.

A tervért indulásakor mindenki lelkesedett: az ekkor bontakozó magyar könyvtárügy szellemi vezetői már évek óta cikkeztek a public library meghonosításának fontosságáról, a város polgárai örültek, hogy Budapest új, szép közintézménnyel fog gazdagodni; de mindenekelőtt a polgári haladást igénylőknek az a csoportja lelkesedett, akik számára ez az „amerikai kultúrmű” – ahogyan egy újságíró nevezte – a radikális polgári haladás megvalósíthatóságának szimbólumává vált.

A városi könyvtárpalota ügye túlnőtt önmagán. Ahogyan egykor Széchenyi Ferenc gesztusa a magyar kultúra megőrzésének lehetőségét szimbolizálta, a Magyar Tudós Társaság könyvtárának alapítása az európaihoz kapcsolódó magyar tudományt is jelképezte, most ez a könyvtár önmagán túl a polgári haladást is jelentette. Megteremtése arra adott volna feleletet: átlátható-e a legfejlettebb nyugati kultúra intézményei a magyar viszonyok közé? (Szabó Ervin szavaival: „a Kelet és Nyugat válaszmegszgyéjén ingadozó, oly haladott, de annyira elmaradt országba, a mi szegény országunkba”?)

A könyvtár létrehozása mindenekelőtt Szabó Ervin számára vált jelképes jelentőségűvé, hiszen ekkor már meggyőződéssel vallotta, hogy a szocializmus felé vezető társadalmi változásokat az emberi szellem változásainak kell megalapozniuk, s a public library „az a csodálatos mozgalom, amely mindennél alkalmasabb az emberi szellem alkotásainak közkinccsé tételére.” Minden meggyőző erejét latba vetve érvelt az új intézmény mellett az 1910-es *Emlékirat*-ában, s ha van a magyar könyvtári szakirodalomban „látomásos” mű, hát akkor ez az.

De az indulatok sem maradtak el, az Emlékiratok nyomán a magyar könyvtártörténet egyik nagy vitája bontakozott ki. A kulcskérdés az volt, hogy milyen jellegű legyen a tervezett központi könyvtár: általános gyűjtőkörű közművelődési (ezen az állásponton volt a magyar könyvtárügy csaknem minden megszólaló véleményadó képviselője), vagy épüljön a meglévő társadalomtudományi gyűjteményre?

Szabó Ervin az utóbbi megoldást választotta. Nem csak azon egyszerű ok miatt, hogy a társadalomtudományi állomány már létezett, s a pusztá létével megvédte önmagát; döntése mögött a világképéből fakadó eszmei megfontolások álltak. Abból a meggyőződéséből indult ki, hogy a közművelődés igazi célja a társadalmi küzdelmekre és érvényesülésre való felkészítés, a közkönyvtárnak tehát mindenekelőtt a társadalomra vonatkozó ismereteket kell nyújtani a társadalom különféle rétegei számára más-más szinten. Megítélése szerint a központi könyvtár társadalomtudományi gyűjteménye a közművelődési jelleggel nem ellentétes, sőt nagyon is megfelel neki.

A könyvtárépítések számára részletes funkciótervet készített, ezek mindennél pontosabban mutatják: milyennek képzelte el az ideális központi könyvtárat. A terek megtervezésénél nem nehéz felismernünk: az egyre emelkedő emeletek a társadalmi ismeretek szintjei szerint rendeződnek, a hétköznapian egyszerű ismeretszerzéstől a tudományosig. A legelső, a legkönnyebben megközelíthető szint, a mélyföldszint a napilapolvasóké: ide Szabó Ervin (a hajdani Népszava-szerkesztő) hatalmas, Magyarországon soha nem látott újságolvasó termet tervezett. A következő szint a könyvolvasóké, nagy, szabadpolcos (!) válogatási lehetőséggel; fölötte a tudományos folyóiratok olvasói kaptak helyet. A legfelsőbb szint a kutatóké, a társadalomtudósoké és a szociológusoké.

Ez a koncepció kizárta ugyan az irodalmi élményt vagy csupán kikapcsolódást keresőket, de befogadott mindenkit, aki a világról, a társadalomról tájékozódni akart, bármilyen szinten. Befogadta – külön részleggel – a gyerekeket, sőt a hátrányos helyzetű vakokat is.

Szabó Ervin álma a könyvtárról végül is álom maradt, a könyvtárépítés egyre húzódozó ügye a világháború kitörésével végleg lekerült a napirendről, a központi könyvtár új palota helyett egy ó iskolaépületet kapott, ebbe jószerivel csak a tervezett „legfelső emelet”, a tudósok könyvtára fért bele, a „szociológusok könyvtára”, vagy – ahogy az ellenkező világnézeti oldalon állók nevezték – „a szociáldemokrata párt házi könyvtára”, szükségszerűen irritálva a közvélemény egy részét. A Prokrasztész-ágyban áldozatul esett a széles funkciójú, tágra nyitott központi városi könyvtár eszméje is, hosszú évtizedekre. A kényszer, mely a központi könyvtárat a szűk helyen a tudományos könyvtári szerepre korlátozta, idővel elfogadott elvvé vált.

Az ajándékozók trójai falovat küldenek a könyvtárba: bővülés az általános tudományos könyvtár irányába

Miközben Szabó Ervin 1910 őszén szakmai viták során védte meg a központi könyvtár társadalomtudományi jellegét, és hátrította át a humaniorákat, a szépirodalmat, a „régis és ritka, de inkább csak történeti értékű” műveket a régi tudományos könyvtárakra, a főváros már tárgyalásokat folytatott Szüry Dénes özvegyével, a 2000 kötetnyi régi és ritka, de inkább csak történeti értékű szépirodalmi gyűjtemény (a régi magyar irodalom editio princepsai 1767–1867 között) megvásárlásáról. A vételár 22 ezer korona volt, kétszerese a könyvtár egész évi könyvbeszerzési keretének (bár az intézmény a könyveket a várostól ajándékba kapta.)

Nem egyszerűen félreértésről vagy Szabó Ervin és a fővárosi tisztviselő Wildner Ödön közötti periférikus nézeteltérésről volt itt szó. A hagyatékok vétele, a nagy adományok állományba illesztése a kor könyvtári életének kikerülhetetlen velejárója volt, s különösen az volt a most induló nyilvános könyvtár számára, ahol a tervezett új könyvtárépület könyvállványainak négyötöde üresen maradt volna, ha a könyvtár mindössze a friss könyvtermés kereskedelmi beszerzésére szorítkozik. Az új, gyökeret még nem eresztett könyvtár kényszerű örömmel fogadta be a hagyatékokat, adományokat; a gazdag polgári gyűjtemények közintézménynek történő felajánlása egyébként is a kor arculatához tartozott. A fővárosi könyvtárba bekerülő gyűjtemények mögött – és itt kezdődnek a problémák – az

eredeti gyűjtők sajátos „látomásai és indulatai” munkáltak, s mindegyik mögött más és más. Szüry a magyar szépirodalom kis nemzeti könyvtárát álmodta meg, Ballagi röpiratgyűjteményével a magyar történelem könyvtárát, Vámbéry Ármin keleti gyűjteménye az Akadémiai Könyvtárával vetekedett, Zichy Jenő reneszánsz kódexe ismét más világba vezetett. A könyvtárba beáramló adományok trójai falónak bizonyultak, melyekből a nem tervezett és sokszor nem is kívánt művek regmentjei is bemasíroztak a fővárosi könyvtár állományába.

Itt kell szólnunk a Budapest Gyűjteményről is. Ez is örökség volt: a levéltáros, de könyvtárát is szervező Toldy László alapozta meg, Szabó Ervin átvette és továbbfejlesztette, nemcsak tisztviselői kötelességből, hanem lokálpatriótai meggyőződésből is.

Így hát kristálytisztá logikával felépített terve felbolyhosodott. Hogy megőrizze az elvek tisztaságát, az alapvető feladattól távolállónak érzett anyagokat különgyűjteményekbe szervezte. Szüry-gyűjtemény, Ballagi-gyűjtemény, Keleti-gyűjtemény... a törzsállományt egyre több különgyűjtemény vette körül. Gazdagította vagy fojtogatta? – felfogás kérdése. Mindenesetre a teoretikus könyvtárosi szándék és a fékezhetetlen vitalitású állomány párharcában olykor a könyvtáros, olykor az állomány került felül, s e küzdelem nyomán alakult ki az a sajátos, máshoz nem hasonlítható gyűjtemény, melyet Szabó Ervin halála után hátrahagyott.

A népbiztos könyvtárát modernizál(na): amerikai könyvtárügy szovjet módszerekkel

1919. március 21-én, a Tanácsköztársaság első napján *Dienes Lászlót*, a fővárosi könyvtár megbízott vezetőjét, kinevezték a Budapest vezetésével megbízott három fős népbiztosi kollégiumi tagjává, majd az ország könyvtárügyét irányító könyvtári politikai megbízottá is. A fővárosi könyvtár részére olyan kedvező hatalmi konstelláció jött létre, mely – legalább is a résztvevők érzése szerint – bármilyen elgondolást keresztülvihetővé tett. A „látomás” és az „indulat” monumentálissá növesztésének pillanata érkezett el a politikában és az ehhez most szorosan hozzákapcsolódó fővárosi könyvtárügyben is.

Hic Rhodus, hic salta – Dienes érzékelte, hogy itt a pillanat, mikor az ország és főleg a főváros könyvtárügye racionálisan átrendezhető, és hatalmi eszközökkel megteremthető a könyvtári modernizáció alapja. Létrehozható az „amerikai könyvtárügy, szovjet módszerekkel” (Tóth Gyula tömör összegezése szerint). A népbiztossá lett könyvtáros minden hagyományt félretéve tisztán logikai szempontokra épülő könyvtári rendszert tervezett: „Legyen mindenféle szakkönyvtár Budapesten, de mindegyikből csak egy” – mondta, s ennek megfelelően az alkalmazott tudományok könyvtárai mellett létre kívánta hozni a Nemzeti Múzeum hungarika megőrző könyvtárát, a Szellemi Tudományok Könyvtárát („legjobb volna az Egyetem könyvtárát és az Akadémiáét összeolvasztani”) és – ez volt legfőbb ambíciója – a *Társadalomtudományi Szabó Ervin Könyvtárát*.

Szabó Ervin eredeti koncepciója – mint láttuk – a társadalomtudományi és a nyilvános könyvtár ötvözete volt, és 1919 első hónapjaiban Kőhalmi Béla még úgy képzelte, hogy a könyvtár „a központi kultúrházzal, a fővárosi szabadtanítás tűzhelyével legyen kapcsolatos, úgy ahogy azt Szabó Ervin Emlékiratában kidol-

gozta”, Dienes viszont fundamentalistább volt, vegyítizta társadalomtudományi könyvtárat tervezett. Azt viszont hatalmasat, olyant, amelyik „az összes budapesti társadalomtudományi és közgazdasági könyvtárat magába olvasztva egyszerre Budapest legnagyobb könyvtárai sorába emelkednék.” Rövidesen a tervek még ennél is messzebbre száguldottak: „Ki fog épülni a kontinens legnagyobb szocialista könyvtára, melynek alapjai már készen vannak, és teljes kiépítése csak a megfelelő elhelyezés kérdése.” („Megfelelő elhelyezésül” Dienes a Hazai Bank Erzsébet téri palotáját – a mai angol követség épületét – szemelte ki és próbálta megszerezni, Kun Béla „súlyos jóakarátát” kérve.)

De térjünk vissza az egyre merészebbre törő látomások és indulatok világából a központi könyvtár tényleges világába, a Gróf Sándor utcai egykori iskolaépületbe, ahol most Braun Róbert (szintén Szabó Ervin-tanítvány) vezette az intézményt. A polgári radikális nézeteket valló Braun a Tanácsköztársaság politikai elveivel nem mindenben értett egyet, de látta, hogy a könyvtár óhajtott fejlesztése most a politikai hatalom eszközeinek igénybevételével megvalósítható. Braun 1919 tavaszán az értelmiség nagy részének sajátos útját járta: szerette volna intézménye modernizációja érdekében kihasználni a hatalom nyújtotta lehetőségeket, de igyekezett a diktatúra radikális szélsőségeitől elhatárolódni, óvakodott intézményét teljes egészében hozzákapcsolni egy szűk hatalmi bázishoz.

A politikai hatalomhoz való kapcsolódás és a viszonylagos függetlenség kérdése merült itt fel, sokkal élesebben, mint a Bárczy-féle „városi hatalom védte bensőség” időszakában. A történeti hűség szempontjából meg kell azonban jegyeznünk, hogy a közvetlen utókornak nem sok érzéke volt a könyvtárosi magatartások finom distinkciói iránt: Dienest is, Braunt is kizárták a könyvtárosok sorából.

A muzeológus könyvtárat konzervál: „egyetememes jellegű kultúrkönyvtár”

1919 augusztusa után a fővárosi könyvtár története legnagyobb válságát élte át. A felkorbácsolt indulatok viharában nemcsak vezető munkatársait bocsátották el, hanem az intézmény egész léte is kérdésessé vált. A társadalmi földesuszamlás nyomán kicsúszott alóla a talaj: egyszerre veszítette el társadalmi támogatottságát és eszmei létalapját.

A vesztett háború és a bukott forradalmak után a magyar társadalom szellemi életében gyökeres fordulat történt. Elhalványult a mindent megoldó társadalmi haladásba vetett optimista hit, a szocializmus eszméje kompromittálódott, a szociológia mint az élet kérdéseire feleletet adó tudomány az értelmiség nagy részénél hitelét veszítette. Előtérbe kerültek a konzervatív értékek.

Látványosan összeomlott az az eszmei fundamentum, melyre Szabó Ervin a könyvtárat építette. Sokan úgy vélték, hogy a változások a fővárosi könyvtárat is maguk alá temették, a romokból csak valami egészen új, szigorúan ellenőrzött állami intézmény építhető újra. S nem volt olyan társadalmi csoport, mely képes lett volna a könyvtárat régi formájában megmenteni. Korábban, Szabó Ervin idejében „a szociáldemokrata párt káderei itt kapták meg könyveiket marxista fejlődésük elősegítésére, a haladó polgári értelmiség, mely a Huszadik Század és a

Galilei Kör körül csoportosult, a fővárosi könyvtár könyvein nevelődött” – írta nosztalgikusan a régi könyvtárosi gárda egyik emigrálni kényszerült tagja, de csaknem szóról szóra ezekkel a szavakkal érvelve írták meg azt a minisztériumi feljelentést is, mely a könyvtár teljes leépítését, átalakítását javasolta.

Átmeneti megbízással a rangidős tisztviselőt, *Kremmer Dezsőt* nevezték ki könyvtárvezetőnek. Az ő személyisége, szerepvállalása ebben a helyzetben kulcsfontosságúvá vált.

Kremmer a lelke mélyén muzeológus volt: a városi múzeumból érkezett a könyvtárba, ott a történeti jellegű Budapest Gyűjteményt vezette, de könyvtárosként is még éveken át muzeumi szakcikkeket írt. Elkötelezett híve volt a konzervatív értékeknek. A nagybetűs Kultúra, a korhoz nem kötött Jó és Szép voltak vezérszavak, a könyvtári ideálképe is egy olyan intézmény volt, mely a humán örök értékeit volt hivatva szolgálni. Amit a Szabó Ervin-i koncepció a peremvidékre szorított: a humaniorákat (a filozófiát, művészeteket, irodalomelméletet, történelemtudományt) Kremmer beemelte a központba, a korábban hangsúlyos szociológiának és politikának viszont megszüntette privilegizált helyét. A könyvtár ezzel – gyűjtőkörét tekintve – elvesztette sajátos társadalomtudományi jellegét, és általános tudományos jelleget öltött. Pontosabb azonban, ha a Kremmer által megfogalmazott „egyetemes jellegű kultúrkönyvtár” megnevezést használjuk, hiszen a természet- és az alkalmazott tudományok most is kimaradtak a gyűjtőkörből.

Kremmer könyvtárideája közeli rokonságban állt Klebelsberg művelődéspolitikai nézeteivel. A miniszter egyfelől a tudományos könyvtárak rangemelésére törekedett, másfelől népkönyvtári hálózatot akart szervezni, a városi könyvtárak ügye kívül maradt látómezején. Kremmer legfőbb szakmai ambíciója a központi könyvtár „tudományos könyvtárrá” emelése volt (a hálózatot viszont némely vonatkozásban „népkönyvtárosította”, de ez most nem tartozik témánkhoz), ugyanakkor süllyesztőbe került a public library jellegű, mindenki előtt nyitva álló városi közkönyvtár eszméje.

A fővárosi könyvtár minden „könyvtár-látomásos” igazgatója egyúttal szenvedélyes könyvtárépület-tervező is volt. Kremmer sem volt kivétel: igazgatói pályafutása – s egyben élete – utolsó évében felcsillant a remény egy új, nagy könyvtár felépítésére, ekkor minden energiáját az eszményeinek megfelelő reprezentatív könyvtárpalota megtervezésére fordította. Szakmai nekrológja is mint tragikusan félbetört sorsú könyvtárépítőt búcsúztatta. S ha az általa tervezett új épület lehetségesen füstbe is ment, halála után néhány hónappal megállapodás született a Wenckheim-palota megvételéről. Bár ennek átalakítását már utóda, Enyvvári Jenő vezényelte le, az új könyvtárban mégis Kremmer könyvtári eszméi öltöttek testet.

A Wenckheim-palotát illetően sokan vitatták: alkalmas-e könyvtárnak? Helyesebb így kérdezni: milyen könyvtárnak alkalmas? A Szabó Ervin-féle public librarynek egyáltalán nem, a Kremmer féle, a közművelődési funkciókról lemondó hagyományos tudományos könyvtárnak igen. A palota tereinek 1929/30. évi átalakítása során a tervezők lemondtak a nagy szabadpolcos térről, a gyerekkönyvtárról, az utcáról elérhető napilap-olvasóról, pusztán a könyv- és a folyóirat-olvasók kettősségét tartották meg, ugyanakkor a Szabó Ervin által hátra helyezett különgyűjtemények most reprezentatív termeket kaptak. A könyvtár külső megjelenését illető elvárás ugyancsak megváltozott: Szabó Ervin az építészti átlátszó, derűs,

semmit sem rejtegető külsőt kért az „ünnepélyesen dagályos, törvényszékre emlékeztető” könyvtárpépülettel szemben, most a könyvtár külsejétől az emelkedettség, az ünnepélyesség kifejezését várták el. A Wenckheim-palota művészi neobarokk bejáratával, felemelő, a hétköznapi világától elzáró lépcsőfeljárójával, nagy és elegáns termeivel messzemenően megfelelt az új koncepciónak. Pontosan érzékelték ezt a kortársak is. „Felemelő érzés belépni a profán utcáról a könyvek templomszerű palotájába” – írta az Új Főváros riportere. – „Minden csillog, minden fényes, mindenén érzik a hallatlan erőfeszítés, mellyel mi szegény gazdagok Budapest kultúráját fokról-fokra emeljük a tökéletesség felé.”

Filozófus a kormánykeréknél: a könyvtár csendes visszarendeződése

Mikor *Enyvvári Jenő*, a Philosophiai szótár írója 1926-ban átvette a vezetést, mintha már egyértelműen eldőlt volna, hogy a központi könyvtár a három modell közül, elhagyva a közművelődésit és a társadalomtudományit, az általános tudományos könyvtárat valósítja meg. 1925-ben „Könyvtári szabályrendelet” intézkedett erről, de erre tolt a könyvtárat a korszellem és az új épület is. Az elődök által összegyűjtött állomány azonban – nem először a fővárosi könyvtár történetében – élte a maga külön életét és megvédte magát. A társadalomtudományi jelleg megmaradt, előbb csak rejtetten – mert Kremmer látványosan elmarasztalta ugyan nagy elődje „egyoldalúságát”, de az összegyűjtött állományt azért gondosan megőrizte –, utóbb már nyíltan is. Enyvvári látta, hogy a korábban kiátkozott szociológia, bár megváltozott jelleggel, de ismét keresetté válik, különösen a szociálpolitika iránti kereslet újul fel, s e téren az olvasói igények mind a fővárosi könyvtárban jelentkeznek. Vértel könyvtárosként az igények diktálására és az állomány belső törvényeire jobban figyelt, mint a hivatali rendeletekre. A szabályrendelet paragrafusait figyelmen kívül hagyva 1934-ben már nyíltan kimondta: „A Fővárosi Könyvtár központjának a szociológia és a közgazdaságtan kiépítése volt mindig a főerőssége. Most, mikor ezek felé a kérdések felé világszerte oly nagy figyelem fordul, legalább egy könyvtár legyen az országban, mely ezekben tájékoztatni tud.” A fővárosi könyvtár olyan Déva várának bizonyult, melynek falait időnként újjáépítették ugyan, de abba a könyvtárigazgatók beépítették elődeik látványosan megtagadott eszményeit is.

Beépült az új könyvtárba a „tudományos könyvtárként minden fontos irányzatnak helyet adunk” elve is. Ezt a liberális elvet könyvtárosként Szabó Ervin is, Kremmer is vallotta, csak éppen ellenkező céllal: Szabó ennek segítségével tudta behozni a könyvtárba a radikális politikai irodalmat, Kremmer viszont ennek segítségével zárta ki a politikát: így akadályozta meg pl. azt, hogy 1919 telén elpusztítsák a könyvtár szocialista gyűjteményét. (A könyvtártörténeti közhittel ellentétben nem égtek könyvmáglyák a könyvtár udvarán, csak a Tanácsköztársaság több száz példányos brosrúrait szolgáltatták be, Kremmer az indexre tett könyvek két-két példányát a BM-utasítás ellenére megőrizte.)

Kremmer is, Enyvvári is tapasztalhatták 1919-ben, hogy a politika egyoldalú benyomulása a könyvtárba mit eredményez. Enyvvári egyébként is apolitikus alak volt, és saját bevallása szerint nem a nagy eszmék vonzották a könyvtárba,

hanem annak sajátos rendje ragadta meg. Kívül maradt az ideológiai harcokon, nem tett politikai nyilatkozatokat, (csak az európaiság mellett foglalt állást: „Mi nem politizálunk, de csak olyan könyveknek adunk helyet, melyek nem irányulnak az európai kultúra ellen” – összegezte elveit). A központi könyvtárat nem az osztályharc fegyvertárának tekintette, nem is a kultúra templomának, hanem egyszerűen egy jól működő üzemnek. És az üzem jól működött. Már nem Szabó Ervin nagyszerű álmait valósította meg, de még sokat megőrzött az ő könyvtári eszméiből. Olvasóközönsége már nem hasonlított a századforduló utáni radikális értelmiségi olvasótáborra, helyette a két világháború közötti polgári középosztály jelenléte volt a jellemző, de a könyvtár végső soron mégis teljesítette elemi hivatását: információival hozzájárult a kor társadalmi kérdéseinek megválaszolásához. Pontosan megfogalmazta ezt a levél, melyet 1932-ben a magyar tudomány 32 eminens képviselője írt Budapest polgármesterének az állománygyarapítás kéréstének növelése érdekében. Szerintük a magyar könyvtárak közül elsősorban a fővárosi könyvtárnak volt köszönhető, hogy „olyan színvonalon tudtunk maradni, hogy nagyjából követhettük a világ szellemi haladását. A Fővárosi Könyvtár a szociális problémának nálunk eddig is speciális könyvtára volt, és olyan problémákhoz, mint a gazdasági válság leküzdése, a közigazgatás reformja, a munkanélküliség megszüntetése kitűnő anyagot gyűjtött össze, mely különben hozzáférhetetlen maradt volna a nemzeti problémák megoldására hivatottak előtt.”

Hóman Bálint közoktatásügyi miniszterként már-már attól tartott, hogy az országos jelentőségűvé nőtt fővárosi könyvtár „rövidesen túl fogja szárnyalni mind az Egyetemet, mind a Nemzeti Múzeum könyvtárát.” Alaposan tévedett: nem a könyvtár szárnyalta túl a többi, hanem a világpolitika eseményei a könyvtárakat. A fővárosi könyvtárnak 1944-ig kényszerű kompromisszumok árán sikerült még megőriznie lényegében apolitikus, a szélsőségektől elhatárolódó jellegét. A könyvtár vezető gárdája a háború éveiben egyre jobban a német hatalmi politika ellen fordult. A német megszállás, illetve a nyilas hatalomátvétel idején Enyvvárit kényszernyugdíjazták, a teljes felső vezetést fegyelmi úton felfüggesztették, a Budapest Gyűjteményt vezető Kelényi Bélát letartóztatták és megölték. A könyvtár vezetését az ostrom előtt a könyvtár nyilas vagy hasonló érzelmű kistisztviselői vették át, de ekkor már nem volt mit vezetni, az egyetlen valódi kérdés az állomány megvédése volt. S bár a könyvtártól százegynéhány méterre, a Kálvin téren folyt le Budapest ostromának egyik legpusztítóbb csatája, a Wenckheim-palota kisebb-nagyobb sebekkel ugyan, de állva maradt.

Holnapra megforgatjuk az egész világot, vagy legalább is a központi könyvtárat: emelt szintű közművelődési könyvtár

A háborús belövések sebeit a Wenckheim-palotán 1945 után rendbehozták ugyan, de a régi tudományos könyvtár alól fokozatosan kicsúszott a talaj. Korábban a város humán értelmiségének leglátogatottabb könyvtára volt, a kor társadalmi kérdéseire választ keresők itt találták a leggazdagabb információforrást, a baloldali szellemű irodalom pedig szinte kizárólag itt volt hozzáférhető. A több évtizeden át kimunkált, megőrzött vezető szerep most elveszni látszott. A város többi nagy tudományos könyvtára is egyre nyitottabbá vált, megszűnt a fővárosi könyvtár hegemon

szerepe. A Szabó Ervin Könyvtár – 1946 májusától így nevezték – fokozatosan elhagyták régi olvasói (többek között a régi állomány használatának egyre erősebb korlátozása miatt), a kor új olvasóközönsége, pl. a növekvő számú egyetemi–főiskolai hallgatóság pedig több más könyvtárat is talált magának.

Elkerülhetetlenné vált a központi könyvtár szerepének újrafogalmazása.

Dienes László – aki 1946 januárjától vezette a könyvtárat – a hazai könyvtárügy egészében gondolkodva néhány erőteljes tudományos könyvtár egyértelmű profil-meghatározásában látta a jövő útját, s ennek keretében saját könyvtárának a vegyítiszta szociológiai szakkönyvtár szerepét szánta. A forradalmár nagyvonalúságával mondott le a 25 év alatt hozzászánt feladatokról és állománytestekről, a humaniőrakról, sőt lemondani készült a Szabó Ervin-i idők Budapest Gyűjteményéről is. Mint 1919-ben, még most is hitt abban, hogy a múlt zavarosnak tűnő, bár a maguk módján működő formációit nyugodtan fel lehet áldozni egy racionálisan elképzelt jövő oltárán. Ezért a jövőért azonban a jelen látványos sikereiről is le kellett volna mondani: egy tudományos szakkönyvtárba aligha lehetett volna az olvasóknak azt a tömegét becsalogatni, amit a tervszámok előírtak. Dienes a kérdés ellentmondosságát világosan megfogalmazta a könyvtár fenntartója számára: „Mi magunk – követve Szabó Ervin hagyományait – társadalomtudományi könyveket gyűjtünk. A profilunkhoz való ragaszkodást megnehezítik olvasóink, akik hozzászoktak, hogy a múltban megtalálták könyvtárunkban a legkülönbözőbb tudományok körébe tartozó könyveket, ha rendszertelenül is... Vagy ragaszkodunk a profilhoz és ezzel következetességgel megalapozzuk egy szakmai szempontból teljes és kifogástalan szakkönyvtár jövőjét, de ezzel együtt számolunk azzal, hogy könyvtárunk látogatottsága kisebb lesz. Másik lehetőségünk, hogy szakkönyvtár helyett az általános tudományos könyvtár útjára lépünk, ezzel könyvtárunk jövőjét veszélyeztetjük, de olvasótáborunkat a jelenben könnyűszerrel növelhetjük.”

Ha nem tudnánk, akkor sem lenne nehéz kitalálnunk az ötvenes évek ismeretében, hogy melyik út győzedelmeskedett. A szociológia szó nem csengett jól (az Új magyar lexikon polgári áltudománynak minősítette), az igazi társadalomtudomány a marxizmus–leninizmus volt, ennek kiemelt gyűjtője pedig a Munkásmozgalmi Intézet könyvtára lett. A fővárosi könyvtáron belül egyre nőtt azok tábora, akik a kibontakozás útját a másik irányban keresték, a központot mint közművelődési funkciókat is betöltő könyvtárat képzelték el.

Az eszmét már Szabó Ervin is megfogalmazta (majd a megfelelő könyvtárépület hiánya miatt el is temette), Kremmer, Enyvvári még mélyebbre ásták. Most viszont a kor szelleme ennek az ideának kedvezett: egybeesett a kultúra demokratizálódásának elvével, s innét tekintve a városi könyvtár eddigi magatartása arisztokratikusnak minősült. Ezt erősítették az olvasói igények is (melyeket egy 1949-es nagyszabású kérdőíves felmérés demonstrált), a könyvtár hivatalos beszámolója is ezekre az igényekre hivatkozott, melyek „eltolták a könyvtárat az általános közművelődési jelleg felé.” Az igényeket azért is komolyan kellett venni, mert mögöttük potenciális könyvtárlátogatók álltak, akikre az olvasói létszám emeléséhez – melyet szigorú tervszámok írtak elő – feltétlenül szükség volt. 1950–51 között, miközben a hálózat hatalmas erőfeszítésekkel megduplázta olvasótáborát, a központi könyvtár olvasóinak száma stagnált. Mindez az új könyvtárideát erősítette: a Wenckheim-palota nyissa tágra kapuit, a népszerűbb olvasmányok – ismeretterjesztő művek, szépiro-

dalom – meghonosításával vonzzon magához szélesebb közönséget, vállaljon emelt szintű közművelődési könyvtári funkciókat.

A könyvtár határozatlan léptekkel bár, de elindult a széles körű közkönyvtár felé vezető úton. Ám mindjárt bele is ütközött a legnagyobb akadályba: a Wenckheim-palotát nem széles olvasótáború tömegkönyvtárnak tervezték. Az épületbővítési tervek kútba estek (a megígért szomszédos Reviczky utcai épületbe akarták átvinni a „marxista–leninista részleg”-et), a beáramló új olvasóknak ezért a Budapest Gyűjtemény tudományos olvasószobáját nyitották meg. (Magát a Budapest Gyűjteményt a Fővárosi Múzeumnak akarták rövidesen átadni.) Az olvasótábor rohamosan nőtt, két év alatt megháromszorozódott (zömmel egyetemi–főiskolai hallgatók jöttek), a könyvtár azonban távolról sem hasonlított egy modern public library-re. A régi funkciókról nem tudott lemondani, az újakat nem tudta igazán kialakítani, az egyre eklektikusabbá váló intézményt enyhe anarchia jellemezte. A jövő szempontjából azonban ezeknél az anomáliáknál fontosabb volt egy gondolat újrafogalmazódása: több évtizedes tetszhalála után annak a kimondása, hogy a központi könyvtárra a meglevőnél tágabb feladat várna, hogy a közművelődési funkciók is hozzátartoznának egy teljes körű városi könyvtárhoz. Zümmögni kezdett a fülben a bogár. De még nagyon sokáig csak halkán zümmögött.

A nyugalomra vágyó expolitikus könyvtárat navigál: eklektikus könyvtár, modern közkönyvtári vágyálmokkal

A forrongások, a szenvedélyes, mindenáron való változtatni akarások kora az ötvenes évek elejével az ország kulturális életében is, a könyvtárban is elmúlt. A fővárosi könyvtárban a félig végbe vitt változtatások felemás állapotot eredményeztek: egyaránt jelen volt a (korábban Dienes által pártfogolt) társadalomtudományi könyvtár, a múltból örökölt humán gyűjtőkörű könyvtár és a most elindított, de megcsökött közművelődési könyvtár.

Látomásos könyvtárigazgatók helyett most hivatali vizsgálatok cövekelték ki a könyvtár útját. Egy 1954-es minisztériumi felülvizsgálat úgy vélte: a zavart tovább növelő átgondolatlan fejlesztések helyett higgadtan végig kell gondolni, hogy mit akar és – reálisan számolva az adottságokkal – mire képes a fővárosi könyvtár. Felszólították az intézményt: vizsgálja meg maga, hogy lehetőségei milyen tudományos és közművelődési feladatok ellátását teszik lehetővé.

A könyvtár számot vetett a lehetőségekkel. Immár nem akarta a múltat eltörölni: vállalta a humaniorákat és a történeti értékű anyagot, a szépirodalmat is (visszafogottan), a társadalomtudományt (szelektálva) és a közművelődési könyvtári szerepet (igen erős szűrővel). A múltban kialakult adottságoknak megfelelő, az egyes funkciók között egyensúlyt tartó, használóinak tetsző, de eklektikus könyvtár jött létre.

A könyvtár igazgatója az egykori szociáldemokrata politikus, *Révész Ferenc* lett. Több mint két évtizedig állt a könyvtár élén, gondosan ügyelve arra, hogy a könyvtár elkerülje a veszélyesen megrázkódtató kalandokat. Könyvtárvezetésének időszaka a Kádár-korszakra esett.

A korábbi fél évszázad egymást követő radikális fordulataihoz képest a nyugalom időszaka jött el. Az egyes részlegek éltek a maguk külön életét, dolgoztak,

gyarapodtak, fejlődtek, új feladatokat vállaltak. A Budapest Gyűjtemény az '50-es évek elején történt szétverése óta nemcsak magára talált (1955-től önálló részlegként), hanem megközelítette a Kelényi-időszak fénykorát, sőt bibliográfiai teljesítményével túl is szárnyalta. A szociológiai tevékenység, párhuzamosan a szociológiának mint tudománynak országos elismerésével, egyre igényesebb lett, a könyvtár 1968-tól országos szociológiai szakkönyvtárrá minősült. 1964-ben létrejött a Zenei gyűjtemény. Az olvasótábor is növekedett, jóllehet a tervezett „emelt szintű” közművelődési szolgáltatások csak néhány területre terjedtek ki. Ám miközben az egyes részlegek a maguk módján növekedtek és fejlődtek, a könyvtár egésze fölött mintha megállt volna az idő. Jellege, szervezete, könyvtári technológiája megmaradt az évtizedekkel korábban kialakult keretek között, az alapstruktúrához senki nem akart nyúlni. Minden láng csak részekben lobbant.

Időközben a magyar közművelődési könyvtárügyben új, friss szelek kezdtek fújni. *Sallai István* csapata megfogalmazta a korszerű városi könyvtár ideálképét, melynek eszmei alapja az információk lehető legszélesebb köréhez való minél zavartalanabb hozzájutás elve volt a városlakók minden rétege számára. Az új elv új építészeti, téralakítási formát követelt. Szakítva a hagyományos felosztással (kölcsonzó, könyv- és folyóirat-olvasó, raktár) az új modell az oldott „klubszerű” övezettől a nagy szabadpolcos böngésző téren át vezetett az elmélyült olvasás csendes övezetébe (kísértetiesen emlékeztetve Szabó Ervin egykori tervére is).

1970-ben megszületett a szocializmus korszakának első igazán nagyvonalú víziója egy új keretek közé kerülő és jellegében is megújuló nagy fővárosi könyvtárról. *Sallai István* (*Tombor Tiborral* közösen) kidolgozta a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár új épületének tervezési programját abban a meggyőződésben, hogy „a modern központi épület hiánya akadályozta meg a korszerű könyvtári rendszer és szemlélet kialakulását Budapesten.” A tervezők előtt egy új központi könyvtár képe lebegett, mely „gyűjteményi és szolgáltatási szempontból nem lehet zárt: minden jelentkező olvasó igényét ki kell elégítenie korra, műveltségi állapotra, iskolai végzettségre való tekintet nélkül, a kezdő olvasóktól a tudományos kutatókig, a szakirodalmat kereső mérnökökig.”

A merész látomást konkrét építészeti tervek sora követte. Ezek 20-30 ezer négyzetméteres impozáns épületet rajzoltak papírra. Mindegyiknek szembe kellett nézni azonban a kérdéssel: mi legyen a Wenckheim-palota szerepe? Egy 1974-es tervezet egészen új könyvtárral számolt, mellette a palota csak hivatali és reprezentatív célokat szolgált volna. A négy év múlva elkészült terv a palotában hagyta a különgyűjteményeket, vele átellenben épült volna fel a modern könyvtár, a Baross utcán átfelőlő sóhajok hídjával összekötve. Egy másik egykorú terv viszont az Őrs vezér terén épített volna fel egy vadonatúj, nagy alapterületű könyvtárat.

1970 után 4-5 évenként hangzott el biztatás és készült egy-egy új építészeti terv. A központi könyvtár kezdett a kettős életű golyakalifára hasonlítani: álmaiban már a legmodernebb nyugat-európai könyvtárban élt, a valóságban viszont a már fél évszázada is avult keretek között, és semmi erőfeszítést nem tett azért, hogy belső viszonyait modernizálja. Az álmok és a valóság világát szinte semmi nem kötötte össze.

* * *

Szintézis? Múlt és jövő együtt, lemondások árán

Egy álom lassan szertefoszlott: a fővárostól mintegy kész ajándékba kapott monumentális könyvtár lehetősége a '80-as évek során egyre kérdésesebbé vált. Az intézmény új vezetői, *Kiss Jenő* főigazgató és helyettese, *Papp István* (Kőhalmi Béla egykori tanítványaiként a public library elkötelezett hívei), stratégiát váltottak: lépésről lépésre törekedtek elérni azt, ami egy csapásra most már nem látszott megvalósíthatónak. A már korábban könyvtári kezelésbe került szomszédos Baross utcai épület mellé 1986-ban sikerült megszerezni a Wenckheim-palota melletti (Reviczky utcai) házat, majd a közvetlen közelben levő, Ötpacsirta (egy időben Dienes László-, más időben Eszterházy-) utcai Pálffy-palotát. Most már három másik épület állt a könyvtár rendelkezésére a palota szomszédságában. Nem kevésbé volt fontos a negyedik, az 1996-ra felépült intézményi szolgáltatóház, amely tehermentesítette a Wenckheim-palotát a sok helyet rabló technikai funkcióktól.

Fokozatosan átértékelődött a palota szerepe is: ami eddig könyvtári szempontból csak nyűgnek látszott, most sajátos értékévé vált. Számos nyugati építészeti rekonstrukció mutatta, hogy a felújított épületben megvalósított modern működés milyen varázst tud kölcsönözni egy intézménynek.

Formálódni kezdett egy új vízió: a múlt által hagyott mag köré, abból kinövesztve építeni ki egy új, modern könyvtárat.

Mindezzel párhuzamosan fokozatosan módosult a könyvtár vállalható alapfunkcióiról való felfogás is. Az 1988-as vita után a könyvtárvezetés deklarálta a központi könyvtárra vonatkozó modernizációs törekvéseit, és – ami egészen új volt – ezeket most már nem kötötte az álmodott új épület elnyeréséhez – tehát nem hártotta át a bizonytalan jövőre –, hanem már a régi keretek között elkezdte megvalósításukat. A nyitás első lépése a hagyományos szolgáltatásoktól eltérő, a nagy nyilvánosság felé vezető Közhasznú Információs Szolgálat megszervezése volt, ezt a korszerű működési rendszer egyes elemeinek fokozatos – és indulatos vitáktól kísért – kiépítése követte. „A döntő változást a szabadpolcos rendszer bevezetése jelentette, ami kihatott a könyvtár egészének gondolkodásmódjára, munkastílusára és technológiájára” – emlékezik vissza egy résztvevő. Ebbe az irányba hatott a számítógépes rendszer kiépülése is, amely természetesen nem csak technológiailag jelentett újat. A '90-es évek végére egyrészt kialakultak az építészeti feltételek, másrészt a könyvtár szemléletmódjában, szakmai gyakorlatában is felkészült az új szerep vállalására.

1998-ban megkezdődött a három régi épület rekonstrukciója, egyéolvasztása. A terveket előzőleg még a Papp István vezette munkacsoport készítette, a munkákat innét már az intézmény új igazgatója, *Fodor Péter* szervezte és irányította a *Deák Sándor* gazdasági igazgató által vezetett gazdasági-műszaki apparátussal. 2000-ben az új épületrész, majd 2001-ben a restaurált palotakönyvtárral együtt a teljes együttes megnyitotta kapuit.

Az építész szakemberek elismeréssel nyilatkoztak a múltat a korszerű jelennel egybeötvöző megoldásról. Könyvtárosi nézőpontból ugyancsak a hagyományos és az újonnan vállalt – bár már régóta hiányolt – városi könyvtári funkciók sikeres összeillesztése az új könyvtár legszembetűnőbb erénye. Az új épületről való lemondásnak természetesen ára is volt: a teljes körű városi könyvtárnak nem minden eleme valósult meg. Az a bizonyos „szakirodalmat kereső mérnök” – akit Sallai emlegetett – ma sem találja meg itt a könyvét. A könyvtár jellegét továbbra is a

gazdag társadalomtudományi állomány és szolgáltatás, az igényesen válogatott humaniorák jelenléte és az alkalmazott tudományok erős hiánya jellemzi, ahogyan azt száz év kikovácsolta. Száz év nagy idő és nagy erő.

Epilógus

Legyen szabad egy történettel – ha úgy tetszik: egy fikcióval – befejeznem. Csoportot kalauzoltam az új könyvtárban, egy kis létszámú, de igen élénken érdeklődő társaságot. Először az új épületrész egy forgalmas pontján álltunk meg (legalább két egyetemre való hallgató nyüzsgött itt egyszerre), és itt megszólítottam csoportom egyik tagját:

– *Tisztelt Kőhalmi Tanár Úr, Ön, aki valaha könyvtárosként olyan sokat tett, szólt és írt a fővárosi könyvtár szociálpedagógiai tevékenysége érdekében, milyenek látja ezt a könyvtárat?*

– ..... – válaszolta Kőhalmi Béla.

Később a szociológiai olvasóteremben a csoport egy másik tagjához, Dienes Lászlóhoz fordultam:

– *Mint ez a terem is mutatja, sikerült megvalósítani, amiért Ön annyit küzdött: önálló olvasóterem, gazdag szociológiai folyóirat-gyűjtemény, önálló társadalomtudományi tájékoztatás. Persze megváltozott olvasókkal, megváltozott társadalmi szereppel, s nem az Ön által tervezett egyértelmű városi könyvtárügyben. Mi minderről a véleménye? Elégedett ezzel?*

– ..... – felelte Dienes László.

– *Itt vagyunk a Budapest Gyűjteményben, amit Ön szervezett meg annak idején – fordultam a harmadik látogatóhoz. – Hogyan látja: jól őrizzük régi értékeinket?*

– ..... – mondotta Kremmer Dezső.

– *Mi is átrendeztük némileg a Wenckheim-palotát, az egyes termek más szerepet kaptak, de a műemlékesek az Ön átalakítását tekintették alapnak. Hogy tetszik?*

– ..... – válaszolta Enyvvári Jenő.

Körsétánk végeztével elfogódott zavarban tettem fel kérdésemet a város első könyvtárnokának:

– *Mi sok mindenben példának tekintettük az Ön koncepcióját, ha némely dologban el is tértünk tőle, de hogyan látja Ön a mi alkotásunkat?*

– ..... – fejtegette hosszan Szabó Ervin.

Szabadkoztam: olyan sok minden történt ebben az országban és ebben a könyvtárban is száz év alatt, nem tudtam ilyen röviden mindezt elmondani. Ön a városi nyilvános könyvtárat egy írásában „csodálatos mozgalom”-nak nevezte. Engedje meg, hogy összegezésül a könyvtár történetét az Ön legkedveltebb költőjének két sorával jellemezzem: „S életük ez a mérsékelt csodáknak, / Mikben mégis ős állandóság vágtat”.

Katsányi Sándor

Egy évkönyv* margójára

A főiskolai szintű népművelő–könyvtáros képzés negyven esztendő s jubileumát ünnepelte 2003-ban Debrecen felsőoktatása. Az ünnep alkalmából igényes és ízléses külsejű évkönyvet adtak ki. Benne komoly tanulmányok elemzik, tárják fel a képzés történetét és szellemiségét; nagyon emberi, szép emlékezők mutatják be a hallgatók egykori életét; fotók dokumentálják a történéseket, s megismerhetünk egy keveset az egykori hallgatók irodalmi kísérleteiből is. (Magam szívesen olvastam volna közöttük például Eszterhás Ferenc verseit.)

A képzés, a szak jelentőségét sokan és sokszor megfogalmazták. Ha volt a pártállami időknél sikertörténete, akkor ez a törekvés volt az, amely megpróbálta a kultúra valódi értékeit valódi közönséghez eljuttatni. Igaz, olykor túlzottan propagandisztikus céllal, igaz, olykor az ideológia letörhetetlen bilincseiben vergődve, de (példaként említve) a könyvkiadás és könyvterjesztés sikerei vitathatatlanok. Az egykori népművelésben több az ellentmondás: értelmezési és tartalmi viták, módszertani és szervezeti apróságok néha túlnőttek a tartalomra, célra, és a korlátok itt élesebben rajzolódtak ki. Mégis itt is élt és hatott a kreativitás szelleme és igénye.

Alapvető és sokszor bizonyított tény: a főiskolai képzés olyan tartalommal folyt, hogy biztosítani tudta a települések számára a főállású művelt könyvtárosokat, népművelőket. Ezt megelőzően nagyon esetleges és vitatható volt a káderutánpótlás, annak ellenére, hogy a Népművelési Tanácsadók létrejöttével (1959–1961) rendkívüli továbbképzési hullám indult el ezen a területen. De hát ez a továbbképzés sem oldhatta meg a képzetlen népművelők révén (is) előállott helyzetet. Az a település volt nagyon szerencsés, ahol pedagógusok tartották kezükben a kultúra gyepőjét, közöttük például olyanok, mint a nagyrábéi Borsos Laci bácsi a maga megszállott közösségteremtő indulataival. Nem volt azonban ritka az olyan eset, amikor a máshol meg nem felelő „kádereket” dugták el könyvtárakba, művelődési házakba. A főiskolai képzés eredményeként zömmel képzett, okos, lendületes, változtatni, cselekedni akaró fiatalok kerültek a nagyobb településekre, és ennek gyakorlati eredménye hamar megmutatkozott. Magam is közel álltam a népműveléshez és könyvtárügyhöz még azután is, hogy elcsábított az „acélhegyű ördög”, az újságírás. Személyesen is tapasztaltam, hogy megpezsdült valami, és emlegethetnék fiatal népművelőket, könyvtárosokat, akik elszánt akarattal próbáltak légvárak és kártyavárak helyett legalább kicsi kunyhókat építeni a tiszta emberi szónak.

A képzés szelleméhez tartozott, hogy felkeltette a fiatalok érdeklődését a műveltség sok-sok más területe iránt. A főiskola elvégzése után – miután erre a lehetőségek megnyíltak – nagyon sokan szereztek egyetemi diplomát is, nemcsak

---

* A debreceni népművelő–könyvtáros képzés jubileumi évkönyve 1963–2003. Debrecen, 2003. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola. 264 p.

könyvtárosit vagy népművelőit, hanem irodalom, történelem és más szakokon. Az a szomjúság, amit a debreceni főiskola oltott beléjük, a legtöbb volt hallgatóban egy életre megmaradt. Érdeemes ma körülnézni, hány nagy, országos vagy megyei könyvtár, kultúrház, egyéb kulturális intézmény dicsekedhet azzal, hogy a debreceni tanítóképzőben elültetett magból kihajtott tehetség irányítja, és a könyvtári vagy népművelési szakmákban hány fontos kiadvány szerzőségével bizonyíthatják képességüket. Ez a kettősség – a termőtalaj biztosítása és a termést betakarítók „rendje” – meghatározza e főiskolai szak jelentőségét, szerepét.

A népművelő–könyvtáros szak nagyon népszerű volt, s a közoktatás örökös türelmetlen átszervezései ellenére népszerű maradt csaknem a legutóbbi időkhöz. Mint rövid ideig a főiskola tanára is keresem az okot, mi lehetett a népszerűség egyik – hangsúlyozom: egyik – oka. Lehet, hogy először e szak keretében történt kísérlet arra a felsőoktatásban, hogy közelítsenek az ún. „szabad bölcsész” képzési formához. A folyamatosan hangsúlyozott szigorú ideológiai követelmények ellenére a főiskola tanári kara és hallgatósága szélesebb szellemi horizontot tudott megnyitni, mint amire a hagyományos tanítóképzés alkalmas volt. E szak hallgatói között olykor valóban több volt az átlagosnál a renitens, korlátokat borogató személység, de hát ez adta az egésznek az izgalmát. Ezek a hallgatók verseket és prózát írtak, lapot szerkesztettek (és minden lap mindig ütközik a hatalommal, ha az igazságot akarja), irodalmi színpadot szerveztek, valamilyen önművelő közösség mindig működött közöttük. Nem ritkán városi kihatással. És a képzés is olyan volt, hogy például a könyvtári címléírás és szakozás szigorú precizitása is lehetővé tette a szemnyitogató tájékozódást, nem is beszélve arról, hogy a hallgatók közelébe kerülhettek a kultúra hordozóinak, lexikonoknak, kézikönyveknek. Amikor a népművelés szakos hallgatókat arra oktatták, hogyan kell ünnepségeket, műsorokat szervezni–szerkeszteni, kinyitották számukra – s kinyitották ők önmaguknak – az emberi kultúra sok-sok szeletét, majdnem határok nélkül. Igaz, nem mindenki vállalta a szellem szabad áramlását, de a többség, az igényesebb hallgatók igen. Gondoljuk el, hogy amikor általában a társadalomra a szigorítások, az ellenőrzés ezer fajtája volt jellemző, akkor a főiskola eme szakán gondolkodni, alkotni, befogadni tanultak a hallgatók. Akinek nyitott szíve és szeme volt, az megtalálhatta a rejtett, de legszebb ösvényeket a szellemi javakhoz.

Nem számoltam meg, hányan próbálkoztak a művészet vagy a tudomány valamely ágával a végzett hallgatók közül. Egyikük–másikuk irodalmi próbálkozásait magam is közöltem, egyik–másik törekvésüket tanárként és kívülálló szimpatizánsként is támogattam. (Emlékszik még valaki *A kékszakállú herceg vára* eredeti szöveggönyvének bemutatójára?) Igen, a könyvtár a szellem kincsesháza, a népművelés pedig (akárhogy nevezik) az alkotó energiák felszabadítása. És a felszabadult energiák a könyvek segítségével az értékek befogadására és közvetítésére vezették a fiatalokat. Számomra fiatalok maradtak, mert részese voltam mozgásainak, törekvéseiknek.

Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a szak szellemi dominanciája a későbbiekben csökkent. Nem a képzés tartalma, módszertana, nem a tanárok felkészültsége miatt. Hanem mert egyrészt más egyetemek, főiskolák más szakjain is nyitottabbá vált a képzés. Másrészt mert a levelező oktatás olykor kritikátlan felfejlesztésével esetenként ez a szak is – hasonlóan a tanító szakhoz – a könnyű diplomaszerezés lehetőségét ígérte, és a politika, a közélet végzettségényszere

befolyásolta az oktatási folyamatot, a képzés igényességét, tartalmát, szellemi szintjét, törekvéseit.

Szólni illenék persze az évkönyvről magáról is. A szerkesztők – *dr. Goda Éva* és *dr. Suppné dr. Tarnay Györgyi* – arra törekedtek, hogy összefoglaló, értékelő tanulmányok mellett a volt hallgatóké legyen a könyvben a főszerep. És legyen bár az emlékezés rövidebb vagy hosszabb, a vallomásos emlék lényege az ifjúság csodája. Az utolsó fejezet kissé általánosabb: az Európai Unióhoz való csatlakozás korszakának „kulturpolitikáját” tekinti át. Jobban szerettem volna ugyan – nyelvileg! – ha művelődéspolitikának nevezik, és még azt sem bántam volna, ha a kifejezésből a „politika” szó kimarad. Mégis jó dolog az, ha a múltat a jelennel és jövővel való összekapcsolás szándéka kibontakozik egy ilyen évkönyvben.

Úgy gondolom, az egykori tanárok és diákok számára ez az évkönyv szívemelengető emlék marad. A jövő diákjai számára is példa arra, hogyan lehet igényesnek maradni és értékeket szolgálni minden körülmények között. Az emlékező kommentátor nem mondhat mást: örül, hogy egykor, nagyon régen egy kevés köze lehetett mindahhoz, ami a népművelő–könyvtáros szak életében történt. S talán vannak még hallgatók is, akik emlékeznek egy hitekel megvert tanárra és egy segítőkész szerkesztőre. Debrecen szellemi múltjának történelme elképzelhetetlen eme évkönyv és az ebben megörökített törekvések nélkül.

Bényei József

Ködképek egy könyvtáros múltjából (5)

Könyvtár? Statisztika?

Mindig is irigyeltem azokat a munkatársaimat, akik többségükben – mondhatni – az „életüket tették rá” egy (pl. könyvtár-) ügy egy-egy speciális problémájának, vonatkozásának tanulmányozására. Ők voltak a példaim; a vér- és jellembeli „specialisták” – cikkek, előterjesztések, hazai és nemzetközi konferenciák jelezték hozzáértésüket, szellemi, erkölcsi helytállásukat, pályafutásukat. Ami a könyvtáros szakmában akkoriban azzal is járt, hogy ezek az emberek a szakmai kérdések, megoldandó gubancok finom technikáiban is kompetensek, érdemileg érintettek voltak (szinte unikális magyar specialistákként). Ezáltal a „kérdezők” avagy a kollégák, (s ezek egyaránt jelenthettek minisztériumi tisztviselőket, de inkább a könyvtári világ napi terepén munkálkodókat) tévedhetetlenül tudták, hogy az adott szakági terület ügyei kapcsán biztosan X-hez vagy Z-hez kell adott esetben fordulni. Mert ő tudja a választ, és a legjobb válasz tőle remélhető.

Mivel a sors – és vele együtt: alkatom – a KMK-ban töltött közel három évtized során úgy hozta, hogy az intézményben (igencsak nagyolva a munkakörök, szakterületek „halmazszerű” számát) hat-nyolc kérdéskör, referenciaterület felelőse

lettem az idők során. (Vagy hogy a fogalom megválasztásával kissé enyhítsem a bajt): érintettje lettem. „Joly Joker voltomat” – ez a metaforikus kifejezés persze érdemtelenül túl is értékelt! – éppen ezért kissé szégyelltem is. Az igazán komoly ember nem ilyen, hanem olyan mint X vagy Z – gondoltam magamban.

Ezt még az is tetézte, hogy mint „ős-széchényis”-nek egyes esetekben talán több affinitásom volt az anyaintézmény dolgait illetően, és álltam ki vitapozíciómban a Múzeum utcai közvélekedéssel ellentétben – így aztán egyes kollégáim furcsálkodva néztek rám vagy hallgatták meg álláspontomat.

* * *

Időközben egyszer még azzal is – eléggé dicstelenül – tetéztem mindezt, hogy megpróbálkoztam: mint B-típusú középvárosi könyvtárvezető szerezzek magamnak szakmai és erkölcsi pályát és érdemeket. A közkönyvtárak számára addigra már normatívákat számoltak ki azok a nevezetes „közművelődési könyvtári” irányelvek, amelyek korszerű (mondhatni: európai, de legalábbis „vasfüggönytől független”) fejlesztési utakat jelöltek meg. Sok egyéb érv mellett – ha szabad így fogalmaznom – szubjektív materializmusom ösztökélésére azt gondoltam: majd a terepen, a gyakorlatban megpróbálkozom ezeknek az elveknek a realizálásával. Az intézmény kifestetésével, rendbetételével – és mindennek nem kevés anyagi konzekvenciáival – még úgy ahogy megküzdöttem, remek elődeimmel és az ő útmutatásuk alapján a város vezetőivel jó nexusokat kezdtem ápolni, de a zárt hierarchiájú, furcsa kapcsolatrendszerű város egész közegétől, a sok-sok évi aprómunka kihívásaitól mégis elfordultak az ambícióim. Igaz, számos emberi tapasztalatot szereztem a Kádár-kori városi világ nexusairól, szövevényeiről, sumák hierarchiájának természetéről. És ez egy meglehetősen neves, de a korabeli ideológiai viszonyok között igencsak lenyomott város közegében nem volt akármi és akármilyen.

* * *

Eme – bárhogy forogtom is a szót – kudarcot követően megint az OSZK-ban, pontosabban a Könyvtártudományi és Módszertani Központban, de most már – Sente Ferenc csapatában – az ún. Hálózatfejlesztési Osztályon nyertem másodjára is beosztást az Úr 1975. esztendejének dereka táján.

Mit mondjak, hogy se ne túlozzak, se önsajnálóan ne legyek giccses és akkori magammal is legyek méltányos...? Nem éppen karrierépítő lépéseket tettem, hol ilyen, hol amolyan ködképeket kergettem ezzel meg amazzal.

A közkönyvtári dolgokért felelős osztályt, az említett vezető csapatát már akkoriban is remek könyvtári kulcsfigurák alkották – Bereczky Lászlóné (Éva), Vargha Balázs, Csoboth Attila, Urbán László, hogy csak pár szeretett, nagyra becsült személyt (többségükben: halotti árnyak) is említsék közülük.

Ha meggondolom, a könyvtárat – mint o l y a t – a szellemi élet csendje jellemzi; ahhoz a speciális folyamathoz viszonyítva, ami az olvasó ember szellemét jellemzi, még a lapozgatás, az oldalak vagy a katalóguscédulák halk percegése is durva csendzavarásnak számíthat. És nemcsak a csend, hanem a szellemi folyamatok bonyolult finomságai is – hogy társítsam most ezekhez a merev számokat? Egy valamirevaló olvasó, egy a folyamatok esszenciáit érzékelő könyvtáros hallgat vagy

enyhén biggyeszt, ha a könyvtári statisztika számoszlopairól, mutatóiról beszélnek neki. Pedig a „management” – a korabeli szakmai irányítás különböző poszton dolgozó sokféle kádere – tudta: korántsem frányosság a könyvtári számadatok masszív anyaga. Az adatok ama „csend” és szellemi finom-közeg megteremtéséhez lehetnek megfelelő bajvívó eszközök. Urbán László találta ki a magyar TEKÉ-t (megtetszett neki a nyugatnémet „Schnellstatistik” racionális és településcentrikus kiadványformátuma), és mivel ő akkoriban már a könyvtári építészet dolgaiban lett specialista, osztályvezetőm ennek az éves adattárnak a szerkesztésével bízott meg (egyebek közt). Pár évig csináltam (később dr. Kenyéri Katalin, Bíró Ferenc és Vidra Szabó Ferenc kollégák örökölték meg a feladatot, nem egyszer sokkalta több innovatív inspirációval megáldva). Mit mondjak? Az akkori számítási technológiák, kisipari módszerek mellett a könyvtárak éves statisztikai jelentéseinek summázása és listázása meglehetősen gyermekdeden folyt, „alkotói”, „szerkesztői” közreműködésem mindössze egynehány újabb mutatószám bevezetésében, „újításában” volt dokumentálható. Illetőleg: kedves munkatársammal, Bereczkyné Évával együtt – aki a munkahelyi, azaz szakszervezeti könyvtáraknak volt az intézményi felelőse, anyai mindenese – akkoriban találtuk ki a SZAKMÁ-t (rövidítésének feloldása: „szakszervezeti könyvtárak működési adatai”), azaz szocialista viszonyok közé ültettük át a nyugatnémet mintát... Emlékszem, az első sorozati füzet tervezésekor Éva épp beteg volt, és a peremkerületi panellakásban „brainstormingoltuk”: hogyan is legyen? milyenek legyenek a speciális munkahelyi könyvtári mutatók... Jóval később – de tán ő ezt már meg sem érthette – a könyvtártípus eltemetésével együtt ez is elsüllyedt a dolgok szerencsés-szerencsétlen változásaival együtt.

A TEKÉ-ben évente listázott 5000 lélekszámnál nagyobb települések könyvtári adatainak, korrelatív mutatóinak felvonultatása nem biztos, hogy megérte az (ilyen-olyan) ügybuzgalmat; bár adott esetekben érvek alátámasztását segíthette a helyi, tanácsi és országos, miniszteriális érdekvéonyesítés vitáiban, amit (rút, kapitalista szó!) akkoriban senkinek nem jutott eszébe lobbizásnak nevezni...

Könyvtárstatisztikusi pályafutásom – hogy úgy mondjam – leszálló ágához tartozott az a mozzanat, hogy a Könyvtári Figyelő akkori szerkesztői egy, a szakkérdést átfogó különszám összeállítására kértek fel. Egy igen alapos, felelősségérzettől vezérelt kollégával próbáltunk kvázi elméleti dolgozatokat tető alá hozni – jártunk a Országos Statisztikai Hivatal művelődésstatisztikai szakegyéneinek nyakára: kéziratokért gyötörtük őket; a „ha nincs mondandód, problématérképet, -halmazt még mindig fel tudsz rajzolni”-jelmondat jegyében gondokra figyelmeztető szemléket szerkesztettünk... Nem segített ebben a szakma internacionalizmusa sem; az UNESCO évtizedek óta bajlódott azzal is, hogy a sok-sok ország könyvtári mutatói végül is összehasonlíthatók legyenek – kevés sikerrel. A nemzetközi szervezet „Yearbook”-jaiban szinte több volt a csillag és az értelmező lábjegyzet meg a „nincs adat”, mint az érdemi szám.

Ha most felteszem azt a – persze, semmirekellő – kérdést: jobb volt-e kisvárosi könyvtárat (ha kudarcosan is, de mégis) igazgatni, mint a Múzeum utcában a könyvtárstatisztika felelősségén gyötörődni, akkor arra az a válasz, amire egy igen jeles XX. századi elme (L. Wittgenstein) azt mondta: az effajta válasznak nincs is semmiféle „logikai képe”. Ez ugyanis az a helyzet, amikor a kérdezett egy szót sem szól... csak – széttárva karjait – felhúzza a vállát.

Fogarassy Miklós